

*Maria Magdalena Nowakowska**

NAUCZANIE ASPEKTU CZASOWNIKÓW POLSKICH NA GRUNCIE SŁOWIAŃSKIM

Słowa kluczowe: aspekt czasownika, nauczanie języka polskiego jako obcego, nauczanie języka specjalistycznego, technolekt

Streszczenie. W artykule podjęto problematykę nauczania aspektu czasownika na gruncie słowiańskim. Zaprezentowano różnice, dotyczące tej kategorii językowej, w językach polskim, czeskim, słowackim i słoweńskim, a następnie pokazano wynikające z tego problemy w przyswajaniu tej kategorii przez Czechów, Słowaków i Słoweńców. Szczególną uwagę zwrócono na aspekt w nauczaniu języków specjalistycznych.

Aspekt czasownika to wyjątkowa kategoria językowa. Już samo jego definiowanie sprawia ogromne problemy językoznawcom, którzy nie do końca są zgodni, co do jej charakteru. Niektórzy uznają aspekt za kategorię gramatyczną (*Morfologia* 1999), inni za gramatyczno-semantyczną (por. Nagórko 2000) lub semantyczną (Bańko 2002), a jeszcze inni za kategorię kognitywną. Ten brak zdecydowania co do traktowania tejże opozycji odzwierciedlają choćby kolejne wydania *Gramatyki współczesnego języka polskiego* (Grzegorzczukowa, Laskowski, Wróbel 1984), publikowanej pod auspicjami PAN: w pierwszym wydaniu przyjęto, że czasowniki, dla których różnica aspektu jest sygnalizowana za pomocą przyrostka, np. *wyłączyć – wyłączać*, odmieniają się przez aspekt, który w tym przypadku jest kategorią formalną, natomiast pozostałe pary czasownikowe, zróżnicowane przedrostkowo, np. *pisać – napisać*, uznawano za zestawione na podstawie opozycji słowotwórczej. W kolejnym wydaniu ci sami autorzy problem potraktowali już inaczej, mianowicie jako opozycję o charakterze formalno-semantycznym (Grzegorzczukowa, Laskowski, Wróbel 1999).

*majkanowakowska@gmail.com; Katedra středoevropských studií, Univerzita Karlova, nám. Jana Palacha 2, 116 38 Praha 1 / Katedra Lingwistyki Stosowanej i Kulturowej, Uniwersytet Łódzki, ul. Pomorska 171/173, 90-236 Łódź.

Aspekt jest kategorią występującą i w innych językach słowiańskich, także czeskim, słowackim i słoweńskim, które to języki w niniejszym artykule będą stanowiły kontekst słowiański omawianego zagadnienia. Warto podkreślić, że i w tych językach aspekt nie jest postrzegany jednakowo. Jednak nie o definicję aspektu tutaj chodzi, ale o jego nauczanie na gruncie tychże trzech języków, a w szerszym kontekście na gruncie słowiańskim.

Kategoria aspektu związana jest z kategorią czasu. Ogólnie mówiąc, aspekt dokonany przedstawia czynność jako zakończoną, wykonaną (cz: *dokonavá slovesa vyjadřují děj, který byl buď již ukončen, nebo bude završen*; sk: *dokonavý vid je vyjadrenie ohraničeného, teda neprebiehajúceho, deja*; sl: *dovršni glagoli izražajo omejenost v trajanju*), natomiast aspekt niedokonany nie przedstawia czynności jako zakończonej, lecz raczej jako trwającą lub powtarzającą się (cz: *nedokonavá slovesa vyjadřují děj, který není ohraničený*; sk: *nedokonavý vid je vyjadrenie neohraničeného, teda prebiehajúceho, deja*; sl: *nedovršni glagoli izražajo neomejenost v trajanju*).

Dokładne opisanie różnicy między aspektem dokonany a niedokonany jest bardzo trudne. Polacy, Czesi, Słowacy czy Słoweńcy rozumieją tę różnicę intuicyjnie, ponieważ aspekt jest jedną z podstawowych kategorii w ich językach ojczystych. W związku z tym ta właśnie kategoria sprawia ogromne trudności cudzoziemcom, uczącym się któregoś z tych języków. I zwykle ma się w tym momencie na myśli cudzoziemców niesłowiańskich. W praktyce okazuje się jednak, że aspekt jest także przyczyną wielu problemów w przyswajaniu tejże kategorii właśnie przez Słowian.

O aspekcie w nauczaniu języka polskiego jako obcego pisała m.in. Agnieszka Karolczuk, która w swym artykule *Teksty, „podteksty” i konteksty a przyswajanie aspektu*, zamieszczonym w tomie referatów, będącym pokłosiem łódzkiej konferencji z roku 2009 *Teksty i podteksty w nauczaniu języka polskiego jako obcego* słusznie – zdaniem autorki – uznaje aspekt za kategorię gramatyczno-semantyczną (Karolczuk 2010, s. 254). Co jednak ważniejsze, Karolczuk podkreśla, iż problem z nauczaniem polskiego aspektu cudzoziemców leży nie tylko w jego nieregularnych wykładnikach gramatycznych, ale i w całej gamie zależności pomiędzy czasownikami o wspólnym (najczęściej) rdzeniu.

W przyswajaniu polskiego aspektu na gruncie słowiańskim przeszkadza ponadto język rodzimy, w którym to pary aspektowe czasowników o tożsamym znaczeniu ze znaczeniem polskim tworzy się za pomocą innych wykładników. Wystarczy tu przytoczyć pary aspektowe (cz. *vidové dvojice*, sk. *vidové dvojice*, sl. *glagolske dvojice*) niektórych czasowników:

pl. *robić – zrobić*, cz. *dělat – udělat* (jest też: *dělávat*), sk. *robit’ – urobit’*; sl. *delati – narediti*;

pl. *tłumaczyć – przetłumaczyć*; cz. *překládat – přeložit*; sk. *prekladat’ – preložiť*; sl. *prevajati – prevesti*.

Uczącym się języka polskiego cudzoziemcom wspomnianej słowiańskiej proveniencji trudno jest stwierdzić, czy dany czasownik występuje w aspekcie niedokonanym, czy w dokonanym.

W języku polskim istnieją sposoby pozwalające odróżnić te dwie formy czasownikowe. Najważniejsza jest zasada mówiąca, że czasowniki niedokonane mają trzy formy czasowe: czasu teraźniejszego, przeszłego i przyszłego, zaś dokonane tylko dwie: teraźniejszego (pełniące funkcję czasu przyszłego – tzw. czas przyszły prosty) i przeszłego.

Na gruncie czeskim czy słowackim ta reguła jest przydatna, bowiem ma zastosowanie i w tych językach. Nie dotyczy ona jednak języka słoweńskiego – tu bowiem formy czasu przyszłego (tzw. czas przyszły złożony) mogą być tworzone zarówno od czasowników niedokonanych, np. *bom delala, boš bral, bo pisal*, jak i od form dokonanych, np. *bom naredila, boš prebral, bo napisal*. Taki stan rzeczy ewidentnie utrudnia przyswojenie sobie kategorii aspektu Słoweńcom uczącym się języka polskiego.

Czechom, Słowakom i Słoweńcom, chcącym określić aspekt czasownika, różne gramatyki zalecają zestawianie go z tzw. czasownikami fazowymi, z którymi łączyć się mogą – podobnie jak w polszczyźnie – tylko formy niedokonane, np. cz: *začal číst*, sk: *začal čítať*, sl: *je začel brati*.

Problem z aspektem polega też na tym, że stosunkowo trudno czasami ustalić parę aspektowe, bowiem zdarza się, iż tworzenie takich par zależy od znaczenia czasownika wyjściowego, np. *malować – namalować* (obraz) lub *pomalować* (pokój). Podobnie jest w czeskim, słowackim i słoweńskim. We wszystkich tych językach istnieją też czasowniki niemające odpowiedników niedokonanych, tzw. perfectiva tantum, np. pl. *dojrzeć, owdowieć, uszczknąć, zmówić*; cz. *nadchnout, nastřílet, prospat, pozabíjet, zalyžovat si*; sk. *narobiť sa, pospať si*; sl. *počíti, pokniti, jekniti*; lub czasowniki występujące tylko w formie niedokonanej, tzw. imperfectiva tantum. Te ostatnie we wszystkich interesujących nas językach są głównie czasownikami modalnymi, np. pl. *być* (w większości swych znaczeń), *chcieć, musieć, móc*; cz. *byt, chtít, muset, moci*; sk. *byť, chcieť, musieť, môct*; sl. *biti, hoteti, morati, moči*; choć nie tylko, np. pl. *obowiazywać, potrafić, rozmawiać, uczyć*; cz. *klečēt, běžet, přemýšlet*; sk. *dôverovať, predvídať, veriť*; sk. *správať sa, nešianať, potvárat, ponáhlat sa*; sl. *hojevati, ljubiti, plesti, videvati se*.

We wszystkich tych językach istnieją też czasowniki dwuaspektowe (cz. *slovesa obouvidá*, sk. *obojvidové slovesá*, sl. *dvovidski glagoli*), jednak ich liczba w przypadku czasowników rodzimych nie jest wielka. Dwuaspektowe są np. czasowniki:

pl. *amputować, aresztować, awansować, deportować, ekshumować, eksmitować, internować, koronować, mianować, ratyfikować, reaktywować*; cz. *dominovat, informovat, investovat, jmenovat, motivovat, věnovat*; sk. *odpovedať* (jako niedokonany odmienia się wg wzoru *-á, -ajú*, formy dokonane odmieniają się

wg wzoru *-vie, -vedia*), *pomstít' sa, počut', poznať, venovať*; sl. *bankrotirati, čuti, frizirati, roditi, ručati, telefonirati, večerati, videti*.

Warto podkreślić, że niektóre z nich są dwuaspektowe w jednym języku, a w drugim już nie, np. polskiej parze aspektowej *definiować – zdefiniować* odpowiada czeski czasownik dwuaspektowy *definovat*. Jego dwuaspektowość potwierdza choćby fragment polskiego przekładu znanej powieści Milana Kundery *Nieznośna lekkość bytu* (*Nesnesitelná lehkost bytí*) – oryginał czeski brzmi tak: *Je téměř nemožné definovat jedny či druhé nějakými teoretickými principy, o které by se opírali*; w polskiej wersji językowej mamy: *Jest niemal niemożliwością zdefiniowanie którejkolwiek z nich za pomocą jakiejś zasady teoretycznej*. W innym przekładzie – tym razem czysto użytkowym (to przekład relacji z wystąpienia czeskiego polityka na forum Parlamentu Europejskiego) – mamy: w wersji czeskiej: *Poté definoval „stejnou práci” jako práci ekvivalentní hodnoty*, co przetłumaczono jako: *Następnie zdefiniował termin „taka sama praca” jako pracę takiej samej wartości*. Podobne przykłady, dotyczące też języka słowackiego i słoweńskiego, można mnożyć.

Zarówno w polskim, jak i czeskim, słowackim czy słoweńskim występują czasowniki, różniące się formalnie tylko prefiksem, który albo modyfikuje znaczenie pierwotne wyrazu, albo je zmienia. Liczba takich prefiksów czasownikowych jest w tychże językach ograniczona. Są to prefiksy rodzime: *do-, na-, nad-, o-, od-, po-, pod-, prze-* (/pre-/pro-), *przy-* (/při-/pri-), *roz-, u-, w-* (/v-), *wz-* (vz-), *wy-* (/vy-), *z-* (/s-/iz-), *za-*; oraz obce: *de(z)-, re-*, które po dodaniu do czasownika mogą powodować zarówno zmianę jego aspektu, jak i znaczenia. W języku polskim mamy np. ciąg: *zrobić, narobić, podrobić, wrobić, porobić, nadrobić, wyrobić, obrobić, dorobić, odrobić*; w czeskim np. *dodělat, nadělat, *naddělat, oddělat, podělat, *poddělat, předělat, přidělat, rozdělat, udělat, vydělat, vzdělat, zdělat*; w słowackim np. *urobiť, zarobiť, vyrobiť, narobiť, odrobiť, prerobiť, rozrobiť, nadrobiť, prirobiť, porobiť*; w słoweńskim np. *izdelati, nadelati, obdelati, oddelati, podelati, predelati, pridelati, udelati, vdelati, zadelati, zdelati*.

Każdy z tych języków dodanie konkretnego prefiksu stara się wyjaśnić czynnikami znaczeniowymi. Bywa, że dodanie przedrostka związane jest np. z określaniem czynności według jej przebiegu, kierunku, miejsca czy celu, co związane jest z semantyką prefiksu. I to we wszystkich językach często się sprawdza, ale o ile np. polski prefiks *w-* łączy się z czynnościami wykonywanymi do wewnątrz, co potwierdza choćby polski czasownik *wsiąść / wsiadać*, to zaprzecza temu choćby jego czeski odpowiednik *nastoupit / nastupovat* (*V šoku ale omylem nastoupil do dalšího vlaku; Nastoupil na autobus už na konečné*). Forma z prefiksem *v-* (odpowiednik polskiego *w-*), czyli *vstoupit* w czeskim istnieje, ale wg słownika ma trochę inne znaczenie – można bowiem *vstoupit* do pokoju, do jakiegoś budynku – i w takim przypadku zawiera w sobie znaczenie kierunku do wewnątrz, zaś *nastoupit* można tylko do pojazdu. Przy okazji warto jednak zauważyć, że w tym

konkretnym przypadku w języku czeskim można też spotkać połączenie *vstoupit do vlaku / autobusu*, ale wówczas chodzi o wejście do pociągu czy autobusu, które nie musi się wiązać z jazdą tymi pojazdami. W słowackim odpowiednikiem polskiego *wsiąść – wsiadać* jest także *nastúpiti’ – nastupovať*, np. *Manželka a deti nastúpili na vlak*, przy czym czasownik ten w znaczeniu ‘wsiąść’ może łączyć się z przyimkiem *na* (*na vlak // do vlaku*) lub *do* (*do autobusu*). Z kolei w słoweńskim odpowiednikiem polskiej pary jest *vstopiti – vstopati*, wymagająca w tym znaczeniu innego przyimka – o ile Polacy *wsiadają do* + forma dopełniacza, o tyle Słowacy *vstopajo v / na* + forma biernika, np. *Potniki vstopijo v avtobus, avto; ale na vlak*.

Przedstawione wyżej rozważania, choć bardzo ograniczone, wystarczają, by pokazać, iż aspekt czasownika jest kategorią szczególnie trudną, także dla Słowian uczących się języka polskiego jako obcego. Powody tego są przede wszystkim dwa: bliskość językowa i nieregularność aspektowa.

A zatem jak uzyć aspektu? I nie chodzi tu tylko o pary aspektowe, ale o cały układ niełatwych do wyjaśnienia zależności pomiędzy czasownikami o wspólnym (najczęściej) rdzeniu.

Na rynku podręczników do nauki języka polskiego jako obcego nie brak różnego rodzaju podręczników, w których problem aspektu jest poruszany w stopniu większym lub mniejszym, często przy okazji innych tematów. Specyficzny pod tym względem jest np. podręcznik *Czas na czasownik* (Garncarek 2011), w którym autor Piotr Garncarek koncentruje się na odmianie, składni i semantyce czasownika oraz kontekstach jego użycia i wieloznaczności w języku. Sporo miejsca poświęca też aspektowi, prezentując po kolei czasowniki z różnymi prefiksami i dołączając do tekstów wiele ćwiczeń gramatycznych. Podręcznik ten zawiera też przezabawne teksty, stanowiące przyczynek do ćwiczeń, związanych z zawartymi w nich zagadnieniami gramatycznymi. Trudno jednak korzystać z niego konsekwentnie, mając – według programu – na nauczanie języka polskiego w ośrodku zagranicznym, zwykle 2 (z rzadka 4 godziny tygodniowo) – tak jest w chwili obecnej w Pradze. Taka sytuacja wymaga dokonywania przez nauczyciela mądrych wyborów, dostosowania materiału nauczania do wymogów programowych, które z reguły zakładają opanowanie języka na poziomie B2 w ciągu trzech lat nauki. Nie jest to dużo czasu, zwłaszcza w zestawieniu z wymogami egzaminacyjnymi na poziomie B2. Ale czy się chce, czy też nie, to aspektowi czas poświęcić trzeba. W pracach osób przyswajających sobie język polski widać bowiem mnóstwo interferencji językowych, dotyczących interesującej nas kategorii – najczęściej z języka rodzimego przenosi się prefiks i dołącza go do czasownika polskiego, w wyniku czego powstają konstrukcje typu: *nasiadł* (zamiast „wsiadł”) *do auta* (cz. i sk. *nastoupiti, nastupiti* ‘wsiąść’), *urobił już wszystko* (cz. *udělat* ‘zrobić’), *poglądał na niego* (sl. *pogledati* ‘spoglądać’), *przebrał już całą książkę* (sl. *prebrati* ‘czytać’).

Podobnych kalk językowych jest wiele. Z moich obserwacji wynika, że dla uczących się języka polskiego na gruncie czeskim, słowackim czy słoweńskim najtrudniejsze są ćwiczenia, wymagające dopisania właściwego przedrostka do czasownika, którego znaczenie wynika z kontekstu – chodzi o ćwiczenia jak choćby to, zamieszczone w zbiorze zadań testowych z języka polskiego dla obcokrajowców, przygotowanym przez zespół lubelski (Butcher A. i in. 2009, s. 90)

W wolne miejsca wpisz przedrostki z tabeli według wzoru. Nie wszystkie przedrostki muszą zostać użyte, a ten sam przedrostek może zostać użyty więcej niż jeden raz.

<p>prze- przy- o- do- po- za- w- wy- na- od- u-</p>

Przykład:

*Lublin ma kilka bardzo ciekawych i sympatycznych miejsc, do których zawsze chętnie się **powraca**.*

Do jednych z nich niewątpliwie należy Integracyjny Klub Animatorów przy ulicy Wieniawskiej. Gdy podążamy w jego kierunku, już z oddalilatują nas subtelne melodie. Wystarczy zaś, żekroczymy próg i wiemy na pewno, że jesteśmy w miejscu magicznym. Przy małych stolikach delikatne światłoświatła młodych ludzi, którzy z uwagąsłuchują się w nastrojową muzykę. To w sali obok stały bywalec klubugrywa cicho na gitarze koleżance, śpiewającej znany przebój. Wokółnosi się aromatyczny zapach herbaty, którą przed chwiląparzyła pani Hania. Wszędzieczuwa się ciepło i serdeczność.

Propozycje różnego rodzaju ćwiczeń, pozwalających lepiej opanować aspekt, przynosi wspomniana już Agnieszka Karolczuk w wymienionym wyżej artykule (Karolczuk, 2010 s. 254), również podkreślając ogromną rolę kontekstu w przyswajaniu tejże kategorii językowej. Kontekst – jak pisze – należy jednak rozumieć na dwa sposoby – linearny, uwarunkowany bezpośrednim sąsiedztwem wyrazów towarzyszących, jak i całościowy, uwzględniający całość informacji zawartej w tekście. Wykorzystywane do ćwiczeń teksty uwarunkowane winny być stopniem przyswojenia danego języka, a co za tym idzie aspektu. Oznacza to m.in., że na niższych poziomach nauczania teksty takie mogą być preparowane przez nauczyciela, zaś na poziomach wyższych należałoby posługiwać się przede wszystkim tekstami oryginalnymi. Bez takich tekstów opanowanie tak trudnej kategorii wydaje się wręcz niemożliwe. Z kolei bez opanowania aspektu nie jest możliwe przyswojenie języka, zarówno standardowego, jak i specjalistycznego, zwłaszcza tego, charakteryzującego się zasięgiem użycia ograniczonym do określonej grupy społecznej, wyodrębniającej się z ogółu społeczeństwa pod względem wykonywanego zawodu (Lukszyn 2002, s. 116). Niezmiernie ważne w takim technolekcie jest bowiem użycie czasownika we właściwym aspekcie i z właściwym przedrostkiem, np. dla chirurga decydujące znaczenie ma, czy coś *wyciąć* czy *przeciąć*, dla fryzjera ważne jest, czy ma włosy *obciąć* czy *podciąć*, hydraulik musi zwrócić uwagę, czy kran mamy *odkręcić* czy *zakręcić*, z kolei odwiedzając lekarza, trzeba uważać choćby na to, czy zaleca nam lek *zażyć* czy też *zażywać*.

BIBLIOGRAFIA

- Bańko M., 2002, *Wykłady z polskiej fleksji*, Warszawa.
- Butcher A., Maliszewski B., Przechodzka G., Rzeszutko-Iwan M., Trębska-Kerntopf A., 2009, *Wokół Lublina. Zadania testowe z języka polskiego dla obcokrajowców*, Lublin.
- Dokulil M., 1986, *Mluvnice češtiny I. Fonetika, fonologie, morfonologie a morfemika, tvoření slov*, Praha.
- Elektronický lexikón slovenského jazyka*, <http://www.slex.sk/>, [20.04.2016].
- Garncarek P., 2011, *Czas na czasownik*, Kraków.
- Grzegorzczkova R., Laskowski R., Wróbel H. (red.), 1984, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa.
- Grzegorzczkova R., Laskowski R., Wróbel H. (red.), 1999, *Gramatyka współczesnego języka polskiego. Morfologia*, Warszawa.
- Internetový slovník současné češtiny*, <http://www.nechybujte.cz/slovník-současne-cestiny>, [20.04.2016].
- Karolczuk A., 2010, *Teksty, „podteksty” i konteksty a przyswajanie aspektu*, w: G. Zarzycka, G. Rudziński (red.), „Acta Universitatis Lodzianis. Kształcenie Polonistyczne Cudzoziemców” nr 17, Łódź.
- Lukszyn J., 2002, *Uniwersalia tekstów specjalistycznych*, w: J. Lewandowski (red.), *Języki Specjalistyczne II, Problemy technolingwistyki*, Warszawa.
- Nagórko A., 2000, *Zarys gramatyki polskiej (ze słowotwórstwem)*, Kraków.
- Slovar slovenskega knjižnega jezika*, <http://bos.zrc-sazu.si/sskj.html>, [20.04.2016].

Maria Magdalena Nowakowska

TEACHING THE ASPECT OF THE POLISH VERBS BY EXAMPLES FROM
OTHER SLAVONIC LANGUAGES

Keywords: verb aspect, teaching Polish as a foreign language, teaching Polish for specific purposes, technollect

Summary. This article shows the principle of teaching the verb aspect in Polish by means of examples taken from other Slavonic languages. It presents the differences among verb aspects found in Polish, Czech, Slovak and Slovenian. The illustrative examples also document the final number of mistakes made by foreign students whose first languages miss the right equivalent of the verb aspect. Special attention has been paid to the importance of teaching the verbal aspect in classes of language for specific purposes.